

„GEOLINGVISZTIKAI MÓDSZEREK A TÖRTÉNETI
SZEMÉLYNÉVKUTATÁSBAN” CÍMŰ (PD 116414) PÁLYÁZATI PROJEKT

ZÁRÓ BESZÁMOLÓ

1. A témakör tudományterületi kapcsolatai, kutatástörténeti háttere. — A kutatási program szorosan kapcsolódik azokhoz az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabbá váló nemzetközi kutatásokhoz, amelyek egyrészt a nyelvi adatok sokoldalú, interdiszciplináris felhasználhatóságát szorgalmazva, másrészt a technikai lehetőségekkel élő, innovatív szemléletre építve nagy adatbázisok létrehozásával a nyelvi adatok térbeliségének sok szempontú elemezhetőségét kívánják megteremteni.

A nyelvészeti kutatások egyik régóta alkalmazott általános módszere mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban a 19. századi eredetre visszatekintő **geolingvisztika** (*geolinguistics*), melynek egyik jól elkülöníthető területe a tulajdonnevek térbeliségét vizsgáló **név földrajz** (*name geography, geonomastics, namengeographie*). A nyelv földrajzi módszer elsődlegesen a különböző nyelvek és nyelvváltozatok közötti kontaktushatások térbeli ábrázolására alkalmas, olyan módszer, amely segítségével szinkron adatok alapján diakrón nyelvi folyamatok, összefüggések is feltárhatók.

A tulajdonnevek térbeli tagolódása – a közszavakhoz hasonlóan – a nyelvi változás természetes következménye. A nyelvi változás során a tér hatása (bár különböző mértékben) a nyelvi rendszer egészére kiterjed. Mivel a tulajdonnevek a nyelvi rendszer szerves részét képezik, így változásukban és alakulásukban a területiség fontos szerepet játszik. A névföldrajzi vizsgálatok elsődlegesen a két alapvető tulajdonnévfajtahoz, a hely- és személynemekhez kapcsolódnak. A két névfajta elemzése az eltérő sajátosságjegyeik alapján különböző szempontú megközelítések érvényesülését teszi szükségessé, ennek eredményeként a névföldrajzon belül is két kutatási terület (a helynévföldrajz és a **személynévföldrajz**) jött létre.

A névföldrajz a tulajdonnévi egységek vagy azok alkotóelemeinek a földrajzi eloszlását vizsgálja kartográfiai módszer segítségével. Az ilyen típusú vizsgálatokhoz felhasznált legfontosabb forrásmunkák a **név atlaszok**, amelyek a nevek, névváltozatok térbeli kiterjedéséről, lokalizálásáról, nyelvjárási eltérésekről szolgálhatnak a további kutatás számára hasznosítható információkkal. (A kutatási projekthez kapcsolható nemzetközi családnév atlaszok, illetve családnévkereső programok elérhetőségére l. pl. https://familysearch.org/learn/wiki/en/Surname_Distribution_Maps).

A nemzetközi személynévföldrajzi kutatásokban alkalmazott módszer egységesen geolingvisztikai megközelítésen alapul, mely leginkább a **dimenzionális** szemléletű kutatások elméleti keretén belül helyezhető el, amely a tér, idő és társadalom koordinátájában vizsgálja a nyelvet. A geolingvisztikai módszer azonban csak az alapot szolgáltatja, ebből kiindulva számos elméleti keretben végezhető elemzés. Ez abból fakad, hogy a személynemek – összetett tulajdonságaikból eredően – sok szempontú elemzési lehetőséget rejtnek magukban, melyek több tudományághoz is szervesen kapcsolódnak, interdiszciplináris jellegűek. Az elsődlegesen nyelvészeti megközelítésű személynévföldrajz eredményei hasznosíthatók például a genetika, genealógia, migrációkutatás számára, legalapvetőbb módon azonban a történettudomány számos területe lehet érdekelt a felhasználásban. A bemutatott kutatási program utóbbihoz való szoros kapcsolódása nyilvánvaló. Ez a kapcsolódás azonban nem csupán egy fontos történeti forráscsoport, az adóösszeírások felhasználásában merült ki, hanem a nyelvi adatoknak történettudományi célú (pl. etnikai rekonstrukciók, történeti demográfiai, gazdaságtörténeti stb.) elemzését is lehetővé tette egyfajta segédtudományi szerepből kiindulva.

2. A projekt saját előzményei. — A nemzetközi kutatási tendenciák alapján a magyar családnévöldrajz szinkrón adatbázisának létrehozása a 2009-es népeesség-nyilvántartási adatok alapján Vörös Ferenc egyéni munkájaként megtörtént, ennek eredményeit a kutatásvezető több kötetben is publikálta, viszont az adatbázis azóta sem vált nyilvánosan elérhetővé. A nemzetközi kutatásban ugyan nem példa nélküli, ám az előbbinél jóval ritkább **történeti** vizsgálatok elindítását az indokolta, hogy a magyar nyelvterületnek, ezzel együtt a magyar névrendszernek történelmi okokból csupán egy részét van lehetőségünk a magyarországi szinkrón adatok alapján vizsgálni, amely alapján nem lehet az interdiszciplináris kutatás számára elvárható módon megjeleníteni a magyar személynevek regionális sajátosságait. A Magyar Királyság területén 1715-ben készült **első országos összeírás** (Constrictio Regnicolaris 1715) személynévi adatainak névtani adatbázisba rendezése már 2010-ben elkezdődött. Az adattárban ellenőrzés után 164 452 személynévi adat található. Az adatbázis később kiegészült a második adóösszeírás (1720) mintegy 178 ezres adatmennyiségével (pontosan 178 430 adat). A két összeírás összességében 343 ezres névállománya már jelentős kiindulópontja lehetett a történeti személynévöldrajzi elemzéseknek, viszont mivel nem tartalmazta Erdély adatait, mindenképpen kiegészítésre szorult.

A térképes megjelenítés egy olyan számítógépes szoftver fejlesztését kívánta meg, amely a névtani adatbázis sajátosságait figyelembe véve különböző nyelvészeti feladatokat már el tudott végezni (pl. morfológiai térképek generálása). A **Történeti magyar családnévatalasz** (TMCsA; Atlas of Historical Surnames in Hungary – AHS) kutatási programhoz kapcsolódó adatbázis-kezelő térinformatikai szoftver (TMCSAv1) kétféle (abszolút és relatív) számítás szerint generált kartogramokat, melyek egyrészt megyei, másrészt járási bontásban (a szabad királyi városokat külön ábrázolva) mutatták be az egyes nevek, névfajták, illetve nyelvi elemek (pl. szuffixumok) regionális sajátosságait.

3. A projekt konkrét célkitűzései és megvalósításuk. — A kutatási program az előzményekre építve kettős célt tűzött maga elé: 1) egyrészt a TMCsA. személynévi adatbázisának térbeli és időbeli bővítésének, valamint a meglévő anyag névtani kódolásának az elvégzését; 2) másrészt a névöldrajz segítségével olyan névdialektológiai, névkontaktológiai és névtipológiai kérdések megválaszolását, amelyek csak megbízható adatbázisokra támaszkodva fogalmazhatók meg. A kutatás általános célja ezen túlmenően az volt, hogy a hazai személynévöldrajz felzárkózhasson az Európában több mint két évtizede folyó, látványos eredményeket felmutató kutatásokhoz.

3.1. A TMCsA. személynévi adatbázisai. — A korpuszalapú nyelvészeti vizsgálatok sikeréhez a megbízható nyelvi adatok elengedhetetlenül szükségesek. A geolingvisztika mint módszer is nyelvi adatok felhasználására épül, ebből következően, ha névöldrajzi vizsgálatot szeretnénk végezni, akkor ezt kizárólag megfelelő névadatbázis(ok) alapján tehetjük. Tehát bármennyire tűnik tudományos szempontból kevésbé értékesnek egy adatbázis létrehozására irányuló időigényes és költséges munka, mégis további kutatás ezen a területen nélkül nem végezhető. A jelen kutatásban is az volt a legfontosabb szempont, hogy olyan történeti személynévi adatbázist hozzunk létre, amely a megbízhatóság elvének és a több szempontú felhasználhatóság igényének egyaránt megfelel. Elmondható, hogy a kutatási projekt ideje alatt létrejött a **Kárpát-medence három történeti személynévi adatbázisa**, egy középkori (15. sz.) és két 18. század eleji (1713–1715, 1720–1722). Utóbbiak a Magyar Királyságra és Erdélyre kiterjedő, nagy elemszámú, névtani szempontból kódolt, nagyrészt teljes forrásanyagot tartalmaznak, melyek nyilvános hozzáférés után joggal számíthatnak a nemzetközi (főként Kárpát-medencei) nyelvész és történész kutatók érdeklődésére.

3.1.1. Az Erdélyi Kormányzóság 18. század eleji összeírásainak névanyaga

Mivel a TMCsA. 1715-ös és 1720-as adatbázisa az erdélyi területek névanyagát nem tartalmazza, korlátozottabb felhasználást tesz lehetővé, hiszen a magyar nyelvterületnek egy jelentős részére nem rendelkezünk rálátással. A kutatási programban ezért egyik fontos célként a Történeti magyar családnévátlasz két különálló 18. század eleji személynévi adatbázisának a térbeli kiegészítését jelöltük meg. Eredetileg a kutatás keretében a Magyar Országos Levéltár erdélyi kancelláriai iratai között fennmaradt 1713. évi anyagával (F49 Vegyes conscriptiók) kívántuk bővíteni az adatbázist (<http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/f-49-vegyes-conscriptiok>), de szükségesnek és hasznosnak láttuk az 1721/22-es census adatainak a feldolgozását is vállalni, és az 1720-ashoz kapcsolni.

A kutatási tervben (2.1.1. pont alatt) részletezett erdélyi összeírás esetében az F49-es levéltári anyag jellemzőinek részletes ismerete nélkül jelöltük meg az 1713-as összeírást forrásként. A mikrofilmen rögzített forráscsoport tüzetes átvizsgálása után kiderült, hogy az 1713-as összeírás mellett annál bővebb és jobban használható az ugyanebben az állományban található 1721/22-es erdélyi adóösszeírás. Viszont mindkét census mikrofilmes anyaga rendkívül nehezen volt használható a rossz minőségű fényképfelvételek miatt. Ezt követően az Országos Levéltárral folytatott tárgyalás eredményeként (az NKFIH hozzájárulásával) sikerült egy olyan megállapodást kötnünk, mely szerint a pályázat keretében feldolgozott 1713-as és 1721/22-es anyagot a pályázat lezárultát követően a levéltár rendelkezésére bocsátjuk, cserében a levéltár vállalta, hogy a kutatás számára használható minőségben digitalizálja a primér forrásanyagot. A megállapodás értelmében a pályázat keretében átírt anyagot a levéltár a saját honlapján az ötéves moratórium leteltét követően nyílt hozzáféréssel elérhetővé teszi.

	Megyenév	1713	1721/2
1.	Aranyosszék	0	1012
2.	Belső-Szolnok	568	1743
3.	Besztercevidék	2986	3030
4.	Brassóvidék	1191	0
5.	Csíkszék	1782	2693
6.	Doboka	0	3330
7.	Fehér	7017	8346
8.	Fogaras	0	3734
9.	Háromszék	217	4913
10.	Hunyad	155	545
11.	Királyföld	2796	2049
12.	Kolozs	2546	3415
13.	Küküllő	4660	3076
14.	Marosszék	2048	2404
15.	Torda	1796	0
16.	Udvarhelyszék	0	2632
	Erdély összesen	27762	42922
	Arány a teljes adatbázisban	16,88%	24,05%
		1715	1720
	Királyi Magyarország	164452	178430
	Összesen	192214	221352

1. táblázat: A TMCsA. adatbázisai erdélyi részének statisztikai adatai

A kutatási program keretében 16 erdélyi megye (szék, vidék) 39 járása és 5 szabad királyi városa (Beszterce, Gyulaféhérvár, Kolozsvár, Nagyszeben, Marosvásárhely) személynévadatainak rögzítése és kódolása történt meg. Az adatok megyénkénti megoszlását az 1. táblázat mutatja. A TMCsA. adatbázisaiba integrált 18. század eleji **erdélyi adatok száma: 70684**.

Az adatrögzítésben a következő egyetemi hallgatók vettek részt: Bácsi Enikő, Harangozó Réka, Hauber Kitti, Németh Dániel, Roskó Mira, Schulek Zsuzsa, Steinmacher Dóra, Szlávich Eszter, Dakó Dávid. A kódolást és a szoftverbe történő integrálást a témavezető végezte.

A történelmi személynévi adatbázissal szemben támasztott követelmények a következők voltak: a) lehető legnagyobb területi lefedettség, b) statisztikai relevancia és c) a természetes névadás és névhasználat tükrözése. A pályázat eredményeként immár a történelmi Magyarország szinte teljes területéről (Horvátország, Szlavónia, Katonai Határőrvidék, Temesköz kivételével) rendelkezünk jelentős mennyiségű, természetes névadással keletkezett személynévadattal (413 566).

3.1.2. A középkori névanyag levéltári gyűjtése és adatbázisba rendezése

Egy késő középkori személynévi adatbázis létrehozását a sok szempontú interdiszciplináris felhasználhatóságon túl az is indokolja, hogy a családnévadási modellek vizsgálatához minél korábbi, jól strukturált, megfelelő számú adatot tartalmazó korpusz létrehozása lenne a legcélszerűbb. A természetes névadásban szerepet játszó névfajták közül a családnévelőzmények (megkülönböztető nevek) vizsgálata már eddig is kiemelt figyelmet kapott – éppen a névadás háttérének és mechanizmusának a feltárása kapcsán. Korábbi szintézisemben (Személynevek rendszere a kései ómagyar korban, Bp., 2010) hat év kutatási idő alatt összegyűjtött 8840 személy tízezer fölötti névadatát elemeztem hasonló szempontból. A családnevek kialakulása szempontjából a 14. század utolsó évtizedeitől számított mintegy másfél évszázad a leglényegesebb, így a területiség szempontjának megjelenése mellett a névrendszertani vizsgálati célok is a korábban megkezdett (Északkelet-Magyarországra szűkített) gyűjtés kiterjesztése mellett szóltak. A kutatási programhoz kapcsolódóan 22000-nél több lokalizált személynévadattal létrejött a TMCsA. középkori személynévi adatbázisa.

Az adatbázis az alábbi forrásokra épül:

a) A kutatási tervben a **primér okleveles forrásokból** gyűjtött névadatok tervezett száma 5000–5500 volt. Az adatbázisban rögzített, lemmatizált és kódolt nevek száma a kutatási program végén: **7255**. (Felhasznált oklevelek száma: ~160; érintett település: 345.) Az oklevelek feldolgozásakor ezúttal nem törekedtem teljességre, céltom az volt, hogy a közszói eredetű sajátosságjelölő (foglalkozás, tulajdonság, birtoklás, rokon kapcsolat utaló stb.) neveket gyűjtsem össze minél nagyobb számban, hiszen ezek vizsgálhatók a névadási modell szempontjából. Az adatbázisnak kétségtelenül ez a legértékesebb része, hiszen olyan nevek lettek a kutatás számára elérhetővé, amelyek nagy része eddig nyomtatásban nem jelent meg.

b) A második adatcsoportot az **Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára** (FTSznSz.) adta. A szótárba 116 oklevél adatai szerkesztettem egybe 9 évvel ezelőtt, melyek között latinított formák (de prep. + hn., apanév genitívuszban stb.) is nagy számban voltak. Ezeket a névföldrajzi célú vizsgálathoz nem használtam fel (kiv. a latin foglalkozásneveket: sartor, sutor, carnifex, pelfifex stb.), így a 8840 személynévadatból végül **7701** kerülhetett a TMCsA. középkori adatbázisába.

c) Egyéb nyomtatásban megjelent **forráskiadásokból** gyűjtött névadatok száma: **7470**. (A felhasznált művek a következők: Szabó István Bács-Bodrog-Csongrád megye...: 3945; Bálint Sándor Szeged jobbágynevei...: 1641; Veszprémi Urbárium: 1176, Engel Pál Bácskai jobbágynévsor: 1408).

A TMCsA. **késő középkori** (1401–1526 közötti) személynévi adatbázisában jelenleg **22426** névadat található, ez – tudomásom szerint – **a legnagyobb olyan középkori magyar személynévi**

adatbázis, amelyben minden névadat lokalizált, így a nyelvi adatok térképes megjelenítésének nincs akadálya. (A TMCSAv2 szoftverbe integrált adatbázis megyénkénti adatszámait tartalmazó térkép innen letölthető: http://nfodorj.web.elte.hu/tmcsa_map_adatszam_1500.jpg).

Itt kell megjegyeznem azt, hogy a középkori adatbázis részletes elemzésére már nem került sor. Ennek oka egyrészt az adatok időigényes és elhúzódó összegyűjtése volt, amelyhez külső segítséget nem volt módomban igénybe venni, másrészt az a tény, hogy a fentiek ellenére a középkori adattár továbbra is csak korlátozott névföldrajzi vizsgálatot tesz lehetővé, mivel nem egyenletesen állnak rendelkezésre adatok az egyes területekre vonatkozóan (szemben pl. az országos összeírásokkal). Megfelelő elemszám alatt ugyanis nem lehet használható statisztikai alapú kimutatást készíteni. A történelmi Magyarország teljes lefedettsége valószínűleg nem lesz később sem lehetséges, maradnak ugyanis olyan területek, ahonnan nem vagy csak szórványosan rendelkezünk adatokkal. Ahol viszont nagy mennyiségű adat áll rendelkezésünkre (pl. Bács-Bodrog, Északkelet-Magyarország, Veszprém megye), lehetségessé válhat a névtani jelenségek területi alapú összevetése.

3.1.3. Az adatbázisok jellemzői

Az adatbázisok kialakításánál arra törekedtünk, hogy minél több (interdiszciplináris) szempontnak is meg tudjon felelni a hangsúlyosan nyelvészeti-névtani megközelítésen túl. Az adatbázisok az alábbi információkat tartalmazzák egy névadatsorhoz kapcsolódóan:

- 1) teljes névadat betűhív átírása eredeti sorrendben névkiegészítővel (pl. *Heinrich Daniel Junior, Relicta Stephani Bartha, Thodor Lupul*);
- 2) referáló névalak (keresztnévalak) (pl. *Hannes, Jován, Juon, Miska, Mihaila*);
- 3) egyénnévlemma általában a latin megfelelő kiemelésével (pl. *Johannes, Michael*);
- 4) családnévalak (pl. *Vayda, Üstgyarto, Kőmives, Szöcs*);
- 5) családnévlemma (pl. *Vajda, Üstgyártó, Kőműves, Szűcs*);
- 6) családnévtemon (H: magyar, D: német, S: szláv, R: román, L: latin, K: kun, I: olasz, B: bizonytalan)
- 7) etnikumra való következtetés (H: magyar, D: német, S: szláv, R: román, B: bizonytalan stb.)
- 8) családnév típus (1. egyéni attribútum; 2. kapcsolat személlyel vagy személyek csoportjával; 3. társadalmi szerep, helyzet; 4. kapcsolat hellyel; 5. birtoklás és esemény)
- 9) az adózó személy társadalmi státusza
- 10) egyéb kiegészítő információk (pl. foglalkozás)

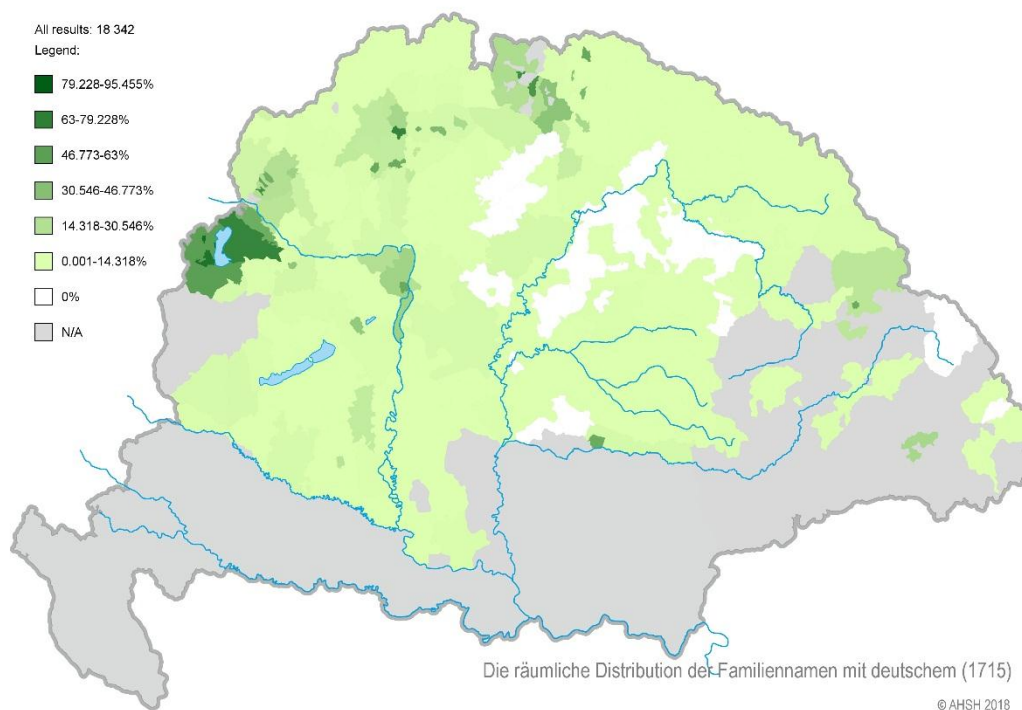
Az adatbázisok kezelését a Történelmi magyar családnév atlasz (TMCsA/AHSH) kutatási programhoz kapcsolódóan létrehozott **térképgeneráló és adatbázis-kezelő szoftver** látja el. A TMCSAv2 szoftver továbbfejlesztése, új funkciókkal való bővítése már az első kutatási évben megtörtént. A program jelenleg minden olyan funkcióval rendelkezik, amelyek szükségesek a vállalt feladatok elvégzéséhez. A programfejlesztés Prukusz Balázs munkája.

3.2. Kutatási eredmények vázlatos összefoglalása. — A **névtípusok névföldrajza** a nemzetközi szakirodalomban is kevésbé kutatott területe a névtannak, mely új szempontként került a kutatási programba (vö. Kutatási terv 2.2.). Elsődleges célunk az volt, hogy a már meglévő névanyag névtani kódolásával lehetővé tegyük az alapmodellek névtípusainak térképes megjelenítését. Ahhoz, hogy a névtípusok térbeliségét vizsgálni tudjunk az egyes névadatok lemmatizálása, majd névtani kódolása volt szükséges. Ezt a műveletet a sokféle helyesírás és alakváltozat, ill. a szövegromlások miatt teljes mértékben nem lehet algoritmussal elvégezni, a kutatói közreműködés nem nélkülözhető, ez viszont rengeteg többletidővel jár. A két adatbázis egyenként cca. 200 ezres állományának lemmatizálása és

névtani kódolása a magyar eredetű nevek esetében a kutatási program utolsó évére teljesen elkészült. Mindkét adatbázis esetében pontos számok állnak rendelkezésünkre a négy nagy Kárpát-medencei névrendszer (magyar, szláv, német, román) járásonkénti és megyénkénti arányairól.

A családnévrendszerek kontrasztív vizsgálata terén az utóbbi időben komoly előrelépések történtek, megélénkültek az országokon átívelő, családnév földrajzi és névtipológiai-statisztikai kutatások (l. pl. European Surname Typology Project eredményeit). A tipológiai különbségek az európai népesség nyelvi, kulturális, területi, társadalmi és történeti sajátágaiban gyökereznek. A magyar névrendszeren belüli névtipológiai regionális különbségeket a TMCSA/AHSH project keretében a kutatási program eredményeként immár történeti anyagon lehetőségünk van elemezni.

A névrendszertani vizsgálatok esetében alapvető fontosságú a **néveredet** vizsgálata, a névadatok nyelvi hátterének a feltárása. A tulajdonnevek elsődlegesen egy adott nyelv rendszerének részeként jellemezhetőek, kialakulásukat, változásukat, jellemző fonetikai, morfológiai és lexikális sajátosságait ez határozza meg. Ebbe a körbe tartozik a modellhatás érvényesülése is a nevek keletkezésében és változásában, amely végső soron a tipológiai differenciáltság kialakulásának legfontosabb tényezője. (Természetesen ezek az önálló névrendszerek később a természetes nyelvi kontaktus során egymásra is hatással lehetnek; erre l. a következő vizsgálati szempontot.) Alapvetően fontos volt tehát a vizsgált névanyag nyelvek szerinti elkülönítése az etimológia segítségével. A négy leggyakoribb névrendszer (magyar, szláv, német, román) arányai és területi jellemzői váltak ismertté a kutatás során (l. pl. a német eredetű nevek területi jellemzőit az 1. ábrán).

1. ábra: Német eredetű családnevek területi kiterjedése (TMCsA 1715)

A családnevek tipológiai felosztása a névadás alapjának vizsgálatára épül, azaz azokat a kategóriákat veszi alapul, amelyek a névadásban szerepet játszanak (ezeket másképpen motivációs vagy kognitív kategóriáknak nevezhetjük). A személynevek tipológiai kategóriáinak térbelisége hipotézisünk

szerint szoros összefüggésben áll a nyelv területi változatainak sajátosságaival (vö. Kutatási terv 2.4.). (Erről az összefüggésről hangzott el előadás az International Society for Dialectology and Geolinguistics nemzetközi kongresszusán Vilniusban. A geolingvisztikai jellegű konferencián való részvétel a részletes kutatási tervben is szerepelt. Az angol nyelvű előadás kézírata elérhető: http://www.nfodorj.web.elte.hu/sidg_180723.pdf.) A **névdialektológiai** jellegű vizsgálat célja az volt, hogy névtérképek segítségével igazolni vagy cáfolni lehessen a nyelvjárásokhoz hasonlóan definiálható „névjárásokat”. A vizsgálat eredményeként fontos összefüggések kerültek felszínre, ugyanakkor továbbra sem lehet egyértelműen állást foglalni a „névjárások” tipológiai alapú meglete mellett a személynevek kapcsán.

A Kutatási terv 2.3. pontjában a forrásokban kimutatható interferenciális jelenségek vizsgálatát tűztük ki célul, a megvalósítás azonban ennél jóval átfogóbb módon történt meg.

Az idegen eredetű nevek számos esetben romlott alakban vagy többféle változatban, illetőleg nyelvi interferenciális sajátosságokat tükrözve kerültek be az összeírásokba. Megkíséreltem számba venni a **névtorzulások** és **névváriánsok kialakulásának okait**, kapcsolódva a Kárpát-medence különböző nyelvű névrendszereinek egymásra hatásával foglalkozó **névkontaktológiai vizsgálatokhoz**. Mindenképpen elengedhetetlen volt annak tisztázása, hogy a változatosságot mutató névalakok példái közül melyeket lehet valóban a kontaktológiai elemzéshez figyelembe venni, és melyek azok, amelyek nem a természetes névhasználathoz kapcsolódnak, hanem külső tényezők (pl. összeíró nyelvismerete) által befolyásolt írásbeli névalakok. A kérdés tehát az volt, hogy történeti névanyagon hogyan lehet a valódi névhasználatot rekonstruálni. A vizsgálat eredményeként bemutattam a különböző típusok sajátosságait, majd következtetéseket vontam le a névhasználatban jelentkező interferenciális jelenségekre nézve.

A vizsgálat részletes bemutatására e helyütt nem vállalkozhatok, azt azonban szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint nem tarthatók azok a főként nem magyar kutatók által megfogalmazott vélemények, amelyek kategorikusan elutasítják a hivatalos keretek között lefolytatott adóösszeírások személynévanyaga alapján végzett korabeli etnikai rekonstrukció lehetőségét, arra hivatkozva, hogy az összeírók szándékosan „magyarosították” volna a neveket. A korábban is ismert 18. század eleji országos összeírások anyagában a lejegyzők személyéhez köthető névtorzulások és esetleges átírások (névmagyarosítások) száma elenyésző hányadot képvisel. Ezt az újonnan feltárt erdélyi anyag még inkább megerősítette, hiszen a román és a szász eredetű nevek jelentős számban mutathatók ki a névanyagban a magyar mellett. Másrészt azt a véleményt sem tartom elfogadhatónak, amely a személynevek alapján történő etnikai rekonstrukció lehetőségét módszertani szempontból nem tartja megvalósíthatónak. Az kétségtelen, hogy egy-egy konkrét esetben nem lehet automatikusan egyenlőségjelet tenni a családnévvel és a névviselő etnikuma közé már a 18. században sem, viszont az egyéb tényezők (pl. az egyéni név/keresztnev, forrásbeli utalások, névkörnyezet stb.) segítségével a teljes anyag esetében erre mégis van lehetőségünk. Az általam kidolgozott **komplex névelemzési modell** ennek részletes módszertani leírását tartalmazza. Ennek segítségével az írásbeliségben érvényesülő külső tényezők hatását tükröző adatok nagyrészt kiszűrhetők, egyéb adatok figyelembe vételével pedig egy-egy terület etnikai arányai módosíthatóak a családnévvel-arányokhoz képest. A modell lényege, hogy eltérő módszerrel következtet a családnévvel, illetőleg az etnikai arányokra.

3.3. Az eredmények közzététele. — A kutatási programhoz szorosan kapcsolódóan 15 publikáció jelent meg vagy van megjelenés alatt (l. a közleménylistában). A kutatás eredményeit egy összegző tanulmánykötet tartalmazza. Sajnos előzetes terveinktől eltérően a történeti családnévvel-arányok kötetének anyagi okból csak online formában válik elérhetővé. A fentiekén túl a kutatás ideje alatt 17 (11

magyar, 6 idegen nyelvű) előadás hangzott el, illetve 1 angol nyelvű poszter készült. A pályázati támogatás lehetővé tette, hogy a témavezető a kutatási tervben vállalt három nemzetközi konferencián kívül további hazai és nemzetközi fórumokon tárgyalja a program egy-egy részkérdését és mutassa be annak eredményeit. A kutatásban közreműködő egyik hallgató (Hauber Kitti) a témához kapcsolódóan készítette el a szakdolgozatát, illetve tartott előadást az Anyanyelvünk Évszázadai Hallgatói Konferencián 2018-ban.

A témavezető által tartott előadások listája:

1. 2015. 09. 01–03. *Language contact effects in historical Hungarian and Romanian personal names*. Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”: Conventional / Unconventional in Onomastics. Nagybánya/Baia Mare (RO) (angol)
2. 2015. 09. 02–05. *Nyelvföldrajzi módszerek a „népiségtörténeti” kutatásokban*. VI. Dialektológiai Szimpozium, Szombathely.
3. 2015. 11. 05. *Magyarország 18. századi közigazgatási térképe*. 31. Nyírségi Földrajzi Napok. Magyar Földrajzi Társaság–Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza (meghívott előadóként)
4. 2016. 01. 29–30. *A történeti személynévöldrajzi kutatások újabb perspektívái*. Emlékkonferencia Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (RO) (meghívott előadóként)
5. 2016. 06. 03–05. *Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében*. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig: Névregionalizmusok. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron (meghívott előadóként)
6. 2016. 08. 22–27. *Családnévöldrajz és dialektológia. A személynevek térbeliségének nyelvjárási vonatkozásai*. VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Pécs.
7. 2016. 08. 22–27. *Az interdiszciplinaritás szempontja a történeti személynévöldrajzi kutatásokban*. VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Pécs.
8. 2017. 05. 30. *Kelet-Magyarország nemzetiségi viszonyainak változása a személynevek tükrében*. A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (RO) (meghívott előadóként)
9. 2017. 06. 01. *A Történeti magyar családnévátlasz kutatási programról. Célok és eredmények*. Helynévtörténeti szeminárium. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Síkfőkút.
10. 2017. 08. 28–09. 01. *Personal names and ethnicity. Geolinguistic research of historic personal names of Hungary*. 26th International Congress of Onomastic Sciences, ICOS, Debrecen. (angol)
11. 2017. 09. 05–07. *About the Atlas of Historical Surnames in Hungary (AHSN): Goals and Results*. The Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Nagybánya/Baia Mare (RO) (angol)
12. 2017. 11. 09. *A magyar személynevek története (10–18. század)*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Révkomárom/Komarno (SK) (meghívott előadóként)
13. 2017. 11. 29. *A történeti személynévszótárak*. Alkalmazott Név kutatás 2017: Nevek és szótárak szimpózium. ELTE BTK, Budapest. (meghívott előadóként)
14. 2018. 05. 10–12. *Geolinguistic Research of Hungarian Personal Names: About the Atlas of Historical Surnames in Hungary (AHSN)*. International Scientific Conference: Onomastic Investigations. Latvian Academy of Sciences, Riga, Latvia (angol)
Abstract: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/OP2018_Abstracts_25.04.pdf
15. 2018. 05. 27–31. *Geolinguistic Methods in Research of Historical Personal Names*. (poster) Digital Humanities Conference, ELTE, Budapest (HU) (angol)
(http://nfodorj.web.elte.hu/AHSN_poster_DH_conf_180528_final.pdf)
16. 2018. 07. 23–27. *"Dialectal Onomastics" and Geonomastics*. IXth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, Vilnius, Lithuania (angol)
Abstract:
http://site-562356.mozfiles.com/files/562356/SIDG_ABSTRACTS_2018_JULY-3.pdf
17. 2018. 09. 17–18. *Ungarisches Forschungsprojekt auf dem Gebiet der Familiennamen-geographie: Atlas der historischen Familiennamen in Ungarn (AHSN)*. Tagung „Namengeographie“, Mainz (DE) (angol/német)

A kutatási program lezárásaként az **Alkalmazott Név kutatás konferenciasorozat keretében** társszervezőként 2019. szeptember 25-én **A Történeti magyar családnév atlasz programja és eredményei** címmel **szimpóziumot** szerveztünk, ahol a szakmai közönség elé tártuk a kutatási program eredményeit, illetve kapcsolódva a konferencia alkalmazott névtani jellegű tematikájához, a felhasználási lehetőségek egy részét mutattuk be. A szimpóziumon az alábbi előadások hangzottak el:

N. FODOR JÁNOS: *Geolingvisztikai módszerek a történeti személynévkutatásban. A TMCsA. kutatási program céljai és eredményei*

NÉMETH DÁNIEL: *A Történeti magyar családnév atlasz mint az egyes régiók történeti kutatásának komplex forrása*

HAUBER KITTI: *A <http://csaladnevatasz.hu/> honlap és a háttérszoftver bemutatása*

F. LÁNCZ ÉVA: *Név földrajzi térképlapok felhasználási lehetőségei a középiskolai magyar nyelv oktatásában*

BALOGH ÁBEL: *Név földrajzi térképlapok felhasználási lehetőségei a középiskolai történelem oktatásában*

Az eredmények nemcsak a névtan, hanem más tudományágak, például a történettudomány számára is hasznosíthatóak lehetnek. Ennek egyik első példaként említhetjük, hogy az OTKA K 111766 számú „Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához (1869-1910)” c. történeti földrajzi projekt is felhasználta a TMCSA1715 térképlapjait.

A kutatási programról a www.csaladnevatasz.hu tudományos ismeretterjesztő feladatot is ellátó honlap nyújt bővebb tájékoztatást, ahol a kutatáshoz szorosan kapcsolódó publikációk is elérhetőek.

N. FODOR JÁNOS

A vezető kutató kiegészítései a bírálatok nyomán:

1. A személyes honlapomra feltöltött fájlt sajnos korábban nem a megfelelő alkönyvtárba tettem, ezért jelzett hibaüzenetet a megadott link a megnyitáskor. A hibát javítottam.

http://nfodorj.web.elte.hu/tmcsa_map_adatszam_1500.jpg

A középkori adatbázis névadatainak területiségét bemutató kartogram háttéradatait a mellékelt táblázat tartalmazza. Kérem, az értékelésnél a kettőt együtt vegyék figyelembe.

2. A http://www.nfodorj.web.elte.hu/sidg_180723.pdf www. nélkül nyitható meg. Helyesen: http://nfodorj.web.elte.hu/sidg_180723.pdf.

Mindkét technikai hibáért és figyelmetlenségért elnézésüket kérem.

3. Korábban több publikációban közöltünk a kutatás aktuális állását mutató névtérképeket. A csaladnevatlasz.hu „Névtérképek” oldalán eredetileg „néhány történeti családnév névföldrajzi térképét” kívántuk külön is megjeleníteni. Ez a fajta szemléltetés azért szorult háttérbe, mert a névkereső segítségével az adatbázis adatai nyílt hozzáféréssel kereshetők, bármilyen névtérkép szabadon generálható. Tehát ez jóval nagyobb anyagot jelent, mint néhány esetlegesen kiválasztott névtérkép.

Az egyszerű szemléltetés helyett inkább magyarázatokkal ellátott kartogramokat tettünk nemrég elérhetővé. Az első 100 leggyakoribb történeti családnév térképlapja a csaladnevatlasz.hu „Névtérképek” oldalán pdf formátumban letölthető. A dokumentum összesen 232 névtérképet tartalmaz, melyek között családnéveredetet bemutató, elemző kartogramok is megtalálhatók. Helyet kaptak a fentiekén túl a leggyakoribb idegen eredetű családnévek (pl. *Moldován, Polyák, Schmidt, Svec, Kolár, Hornyák*), néhány jellemző családnévalak (pl. *Szőcs, Fazakas, Ihász*), valamint négy keresztnév (*Demeter, Miklós, György, Lőrinc*) 18. század eleji földrajzi kiterjedését megjelenítő kartogramjai is. Néhány népnévi eredetű családnév (pl. *Rác, Orosz, Oláh*) középkori (1401–1526 közötti) előfordulásait szemléltető névtérkép szintén megtalálható a közreadott anyagban.

4. A csaladnevatlasz.hu honlap névkeresője működik és a felhasználói visszajelzések szerint folyamatosan működött az elmúlt időszakban is. A térképgenerálás azonban csak akkor sikeres, ha a robot kiszűrésére szolgáló, Captcha funkcióját ellátó numerikus feladat helyes elvégzése is megtörténik. A keresőhöz azóta útmutató készült, mely erre külön felhívja a figyelmet.

Melléklet: A TMCsA 1401–1526 közötti névadatainak száma (18. sz. eleji megyei felosztás szerint)

	Megye név	Adatszám	Abszolút %
1	Bács-Bodrog	5128	22.8663%
2	Szabolcs	3270	14.5813%
3	Szatmár	1859	8.2895%
4	Csongrád	1642	7.3219%
5	Zala	1578	7.0365%
6	Ugocsa	1059	4.7222%
7	Somogy	901	4.0177%
8	Baranya	883	3.9374%
9	Pest-Pilis-Solt	607	2.7067%
10	Sajkás kerület	606	2.7022%
11	Zemplén	593	2.6443%
12	Heves és Külső-Szolnok	537	2.3945%
13	Bihar	420	1.8728%
14	Abaúj	372	1.6588%
15	Bereg	365	1.6276%
16	Borsod	362	1.6142%
17	Kolozs	353	1.5741%
18	Hont	327	1.4581%
19	Sopron	313	1.3957%
20	Veszprém	238	1.0613%
21	Békés	163	0.7268%
22	Ung	116	0.5173%
23	Zaránd	112	0.4994%
24	Arad	75	0.3344%
25	Kraszna	67	0.2988%
26	Nógrád	65	0.2898%
27	Fehér	59	0.2631%
28	Fejér	58	0.2586%

29	Hunyad	55	0.2453%
30	Győr	46	0.2051%
31	Vas	39	0.1739%
32	Gömör	38	0.1694%
33	Komárom	37	0.1650%
34	Pozsony	36	0.1605%
35	Közép-Szolnok	25	0.1115%
36	Torda	8	0.0357%
37	Királyföld	6	0.0268%
38	Nagykun kerület	5	0.0223%
39	Bars	1	0.0045%
40	Esztergom	1	0.0045%
41	Hajdú kerület	1	0.0045%
42	Aranyosszék	0	0%
43	Árva	0	0%
44	Belső-Szolnok	0	0%
45	Besztercevidék	0	0%
46	Brassóvidék	0	0%
47	Csanád	0	0%
48	Csíkszék	0	0%
49	Doboka	0	0%
50	Fogaras	0	0%
51	Háromszék	0	0%
52	Jász kerület	0	0%
53	Kiskun kerület	0	0%
54	Kővárvidék	0	0%

4			
55	Küküllő	0	0%
56	Liptó	0	0%
57	Máramaros	0	0%
58	Marosszék	0	0%
59	Moson	0	0%
60	Nyitra	0	0%
61	Sáros	0	0%

62	Szepes	0	0%
63	Tolna	0	0%
64	Torna	0	0%
65	Trencsén	0	0%
66	Turóc	0	0%
67	Udvarhelyszék	0	0%
68	Zólyom	0	0%
	Összesen:	22426	